

Safahat'ın Suretleri

Doç. Dr. Mehmet NARLI

Şiirde insanın fiziksel, sosyal ve kültürel olarak tasvir edilmesi edebî bir gelenek sayılacak kadar eskidir. Aveng-i tesavir, tesavir-i rical, suret, portre gibi başlıklar altında veya doğrudan tasvir edilen kişinin adıyla yazılan çok sayıda şiir vardır. Bu şiirlerde tarihsel varlığı ile hayatı etkilemiş insanlar tasvir edildiği gibi tahayyülde var edilen (kurmaca) kimlikler de tasvir edilmiştir. Esasen her iki durumda da ortaya çıkan bu suretler, şairin, kültürel varlığına, inançlarına, sanat anlayışına göre bir bakıma yeni bir “sanat eseri” olarak ortaya çıkarlar.

Mehmet Akif'in şiirlerinin, tarihsel ve sosyal hayatın tasvirleri ile yüklü olduğu bilinmektedir. Onun şiirlerindeki, insan tasvirleri de çok sayıda incelemeye konu olacak kadar geniştir. Akif, birçok şiirinde tarihsel olarak var olan ve kimisi şairin hayatında da yer alan (Selma, Merhum İbrahim Bey, Seyfi Baba, Hüsam Efendi, Süleyman Nazif, Kör Neyzen, Acem Şahı, Köse İmam, Hüsam Efendi Hoca, Deriş Ahmet) kişileri tasvir etmekte ve kişilerin adını şiirin başlığı olarak kullanmaktadır. Bazı şiirlerinde geleneksel anlatılarda bir kimlik kazanmış kişileri (Kocakarı ile Ömer, Dirvas) yeniden tasvir etmekte ve bu kişilerin adını şiirlerin başlığı olarak kullanmaktadır. Akif, bazı şiirlerinde hayatın içindeki herhangi bir insanı, yaşanan bir olay, bir problem, problemin yaşandığı bir mekân etrafında da (Seyfi Baba, Hasta, Küfe, Yemişçi İhtiyar, Yaş Altmış) tasvir etmektedir. Akif'in bir varlık olarak insanı (İnsan) tasvir ettiği şiirleri de vardır. Şiirlerde yapılan tasvir, işlenen temaya, iletilmek istenen duygu veya düşünceye göre farklı nitelikler ve özellikler kazanabilmektedir. Buna göre *Safahat*'taki kişi tasvirleri, beş grupta toplanabilir: 1.Tarihsel Olarak Var Olan ve Şairin Hayatında Yeri Olan Kişilerin tasvirleri 2. Geleneksel Anlatılarda Bir Kimlik Kazanmış Kişilerin Tasvirleri 3. Bir Olay veya Mekân Bağlamında Kişi Tasvirleri. 4. Bir Varlık Olarak İnsan Tasviri 5. Şairin Kendini Tasviri

1. Tarihsel Olarak Var Olan ve Şairin Hayatında Yeri Alan Kişilerin Tasvirleri

Safahat'ın birinci kitabındaki suretlerden biri Selma'dır (s. 56).¹ Akif, bu şiirde, henüz dört yaşında ölen yeğenin (kız kardeşinin çocuğu) hastalığını, ölümünü,

1 Yazıda adları verilerek atıf yapılan ve parantez içinde sayfa numaraları verilen şiirlerin tamamı için kaynak: Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (hızl. Ömer Rıza Doğrul), İnkılap ve Aka Yayınları, 13. b., İstanbul 1980.

kardeşinin acısını ve kendi acısını tasvir etmektedir. Tasvirin merkezi acıdır: Dayısı olarak kendisinin duyduğu ve ölen çocuğun annesinin duyduğu acı. Anne, bahtsız bir kadındır Akif'in anlatımına göre: Daha önce dört çocuğunu daha kaybetmiştir. Dolayısıyla acısında bir isyan rengi de vardır. Şair, bu isyan tonuna atf yaparak, kardeşini teselli etmeye çalışır. Fakat çocuğun kireç rengine dönen pembe yanakları, eriyen küçük vücudu, şiirde söyleyen özneyi de (Akif'i) perişan eder ve "keşke onun yerine ben hasta olsaydım" der. Tasvir edilenin çocuk olması, masumiyet vurgusunu öne çıkarır. Dilsiz, şikâyet edemeyecek kadar hâlsiz düşmüş çocukçağz karşısında yine de Allah'ın hikmetine sığınmaktan başka çare yoktur.

*Safahat'*ın birinci kitabındaki suretlerden biri de Merhum İbrahim Bey adını taşır (s. 73). Mehmet Akif'in meslektaşı olan Merhum İbrahim Bey, tababet-i baytariye ulemalarındandır. Akif'in tasvirine göre o, şarkın temiz toprağında nadir yetişen fazilet ve irfan sahibi biridir. Akif'e göre onu tanıyanlar, onun, millet için ne elim bir kayıp, devlet için ne kadar büyük bir yokluk olduğunu bilirler. Doğu'nun, Batı'nın ilim ve sanatını hafızasına dolduran bu adam, muhakemesiyle, gözlemleriyle de hayret edilecek bir seviyededir. Fransız ve Rus dilini hakkıyla bilen bu adam ne yazık ki gereği gibi kıymet görmemiş ve ahali tarafından fazla tanınmamıştır. Tasvir edilen kişinin değeri merkeze alındığı için tasvir de kişinin ilmi, irfanı, kişiliği etrafında toplanır.

*Safahat'*ın birinci kitabındaki suretlerden biri de Kör Neyzen'dir (s. 76). Kör olan, ney çalarak dilenen bir neyzen tasvir edilir bu şiirde. Bu kişinin, müzik, edebiyat, hiciv ve kültür tarihimizin çok önemli bir ismi olan Neyzen Tevfik olduğuna dair kesin delil yoksa da şairin neyzen tasviri arkadaşı Neyzen Tevfik'i düşündürmektedir. Mehmet Akif *Safahat'*ın son kitabında Derviş Ahmet (s. 501) adlı şiiriyle yeniden Neyzen Tevfik'e döner. Şiirin başlığı altına düşülen dipnotta tasvire, Neyzen'in üç bin dört yüzüncü defa tövbesini bozmasını vesile tutar. Neyzen Tevfik, Mehmet Akif'in yakın dostlarından. Karakterleri ve iman ediş biçimleri oldukça farklı olan bu iki insanın vefaya, cefaya, kadirşinaslığa ve insaniliğe dayanan dostlukları, kültür tarihimizde önemli bir yer tutar. Şiire, Neyzen Tevfik'in yüzlerce defa içkiye tövbe edip yeniden başlaması ile başlanır. Neyzen, bir tufandaymış da rakı sahilmış gibi ona yürümektedir. Bazen içkiyi bırakmakta ve kendini zikre vermekte bazen zikri ve içmeyi beraber sürdürmektedir. Şair yalvarır, yakarır, meyhaneye denilen yerin insanı nasıl boğduğunu, yok ettiğini anlatır. Ama o deli derviş dinlemez; girer meyhaneye. "E bari girdin içme" der dostu, "içme ki meyhane de bir ermiş bulsun oradakiler". Fakat ne gezer, o postu rakı sofrasının başına serer. Fakat şair dost, meyhaneye dalan dostundan umut kesmez. Çünkü dostu hak erenlerdendir, nüsha-yı Kübra, bunca okumuşta değil onda bulunmaktadır.

*Safahat'*ın birinci kitabında yer alan Köse İmam (s. 126) adlı şiirde aynı isimli kişi tasvir edilir. Köse İmam, Akif'in çocukluğundan itibaren babası vasıtasıyla tanıdığı ilmi az ve fakat görgüsü çok ve fitratı çok yüksek bir adamdır. Şair, epeydir görmediği Köse İmam'ı ziyarete gitmiştir. İmam'ın evi, dert dinleme yeri gibidir. Çünkü Köse, mahallede herkese yardım eden, problemleri çözen biridir. Şiirde tasvir için farklı bir yol izlenir. Diyaloglarla ilerleyen şiirde en çok Köse İmam konuşur; o, yaptıklarını anlatırken aslında karakterini, sosyal sorumluluğunu ve huylarını ortaya koyar. Köse İmam özellikle üç sınıf halkın dertleri ile dertlenmektedir: İhtiyarlar, kadınlar ve küçükler. İnsanlık da bunların dertleriyle ilgilenmekle tebarüz eder.

Mehmet Akif Ersoy'un dostlarını tasvir ettiği bir şiir de Süleyman Nazif'e (s. 471) adını taşıyan *Safahat'*ın yedinci kitabı olan *Gölgeler'*de yer alan bir şiirdir. Güçlü iradesi, vatan sevgisi ve doğru sözlülüğü ile edebiyat ve kültür tarihinde önemli bir adı olan Süleyman Nazif'i tasvir eden Mehmet Akif, şiirine ondan yaptığı bir alıntıyla başlar. Nazif'in vatan sevgisini ve fedakârlığını yansıtan ve esasen Akif'in tasvirinin de hareket noktası olan alıntı şöyledir: "Ruhum benim oldukça bu imarla beraber üç yüz sene, dört yüz sene beş yüz sene bekler". Akif, bu bitmez umut etrafında dostuyla konuşmaya başlar. Önce dertleşir; yıllardır yangın yerine dönmüş memleketin hâlini söyler ama arkasından "Artık bize nar inmeyecek nur inecek" mısrasıyla dostunun umuduna ortak olur. Sonra Süleyman Nazif'in karakterini anlatır. Süleyman Nazif, vatanın kara gün dostudur; en tehlikeli zamanlarda bile milletin elemelerini, hiç sakınmadan, yorulmadan dünyaya duyuran adamdır. Fakat bir an da olsa Süleyman Nazif, bir yeis göstermiştir. Şiirin ikinci bölümü bir taraftan Nazif'in millet ve din için neler yaptığını anlatırken diğer taraftan da Süleyman Nazif'i o büyük ve tükenmez umuduna yeniden davet eder.

Yedinci kitap *Gölgeler'*de "Hüsam Efendi Hoca" (s. 493) adlı şiirde aynı isimdeki kişi tasvir edilir. Hüsam Efendi, bilinen bir mesenevi-han'dır. Padişah onun şöhretini duymuş ve onu yanına çağırmıştır. Ama Hüsam Efendi, kendisini almaya gelenlere "Ben elli beş senedir teptiğim yolun/ henüz sonundan uzakken tükendi gitti ömür/ tutup da bir geri döndüm mü yandıığım gündür" diyerek bu çağrışı kabul etmemiştir.

*Safahat'*ın birinci kitabında yer alan "Acem Şahı" (s. 79) adlı şiirde, yine tarihsel olarak var olan ama doğrudan şairin hayatında yer almayan bir insan tasvir edilir. Mehmet Akif, bu şiirin birinci bölümünü Mithat Cemal Kuntay'ın ikinci bölümünü kendisinin yazdığını not eder. Şiire, Sadi'den alınan "Be-merdi ki mülk-i seraser zemin/ Niyerzed ki Hüni çeked ber zemin" (Baştan başa bütün dünya bir damla kanın yere dökülmesine değmez) şeklindeki beyitle başlanması önemlidir. Çünkü şiirde insanlara zulmeden İran Şahı tasvir edilmektedir.

Akif'in *Safahat*'in dışında kalan ama daha sonraki baskılarda *Safahat*'a eklenen şiirlerinde de bazı suretler vardır. Bunlardan biri de Hersekli Arif Hikmet'tir (s. 532). Divan şiirinin son temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Encümen-i Şuara üyesi olan, mahkeme reislikleri yapan, gazellerinin yanı sıra dinî-tasavvufi eserleri de bulunan Hersekli Arif Hikmet ile Mehmet Akif'in tanıştıkları, bazı meclislerde birlikte oldukları anlaşılmaktadır. Tasvire vesile olan şey, Akif'in *İkdam* gazetesinde Hersekli'nin ölüm haberini okumasıdır. Akif için Hersekli, seleften halefe devredilen bir veditir ve ashab-ı kemalin seçkin simalarındandır. Fakat ne yazık ki sefalet içinde yaşamış, sefihlerin her yeri sardığı bir zamanda kıymet görmemiştir. Eşref Edip'le cenaze evine giden Akif, bu kadir kıymet bilmeyen, bu garp hayranı fakat ne garbı ne şarkı bilmeyen zamane ehlinin ortalıkta olmadığını görür. Hâlbuki bu fazıl ve âlim şair, şiiri ile ümmetin şu anki Sadi'si; nesirleri ile ayetlerin tercümanı müfessiri sayılabilecek bir insandır. Ahali onun için meşreben laubali ve rindane idi demektedir. Akif de bunu kabul eder ama kime karşı laubali olduğu önemlidir onun için. *Kuran-ı* sadece yüzünden okuyan, onun zenzeme-i hikmetini ninni gibi dinleyecek olan, Köroğlu'na peygamber diyen ehl-i heva içinde laubali olması gayet tabiidir.

2. Geleneksel anlatılarda bir kimlik kazanmış kişilerin tasviri

Problemin, mesajın ve duygunun tahkiye içinde verilmesi, Mehmet Akif Ersoy şiirinin önemli bir özelliğidir. Bazen esasî ayet olan bir tahkiye kurar; teklif ve tenkitlerini onun içine yerleştirir. Bazen de *Safahat*'ın birinci kitabında yer alan Kocakarı ile Ömer (s. 94) şiirinde olduğu gibi zaten gelenek içinde var olan bir tahkiyenin yeniden tahkiyesini kurar. Bu şiirlerde tahkiye yeniden kurulurken esasında anlatı içinde kimliği ve kişiliği ortaya çıkmış olan insanlar da yeniden tasvir edilirler. Akif bu şiirinde Kocakarı ve Hz. Ömer tasvirini İbn-i Abbas'ın anlatımı üzerine kurar. Tasvir, adalet, mesuliyet, merhamet ve devlet-teba değerleri üzerine kurulur ve Hz. Ömer, bütün bu değerleri rikkatle taşıyan biri olarak tasvir edilir.

Bu bağlamda tasvir edilen kişilerden biri de şiire de ad olan Dirvas'tır (s.113). Halife Ebu Hişam devrindeki bir kıtlık hikâyesi yeniden kurulur. Dirvas, henüz çocuk denecek yaşta fakat hitabı, zekâsı ve kavrayışı ile bütün ahalinin sözcüsü haline gelmiştir. Tebanın derdini ve halifenin vazifesini öyle etkileyici ve haklı bir şekilde anlatır ki Hişam, Dirvas'ın sözcülüğünü ettiği ahalinin isteklerini yerine getirmek zorunda kalır.

Geleneksel anlatılar içinde var olan ve yeniden ele alınan bir suret de Firavun'dur. "Fir'avun ile Yüz yüze" (s. 477) adlı şiirde şair, okuru, birlikte yapacakları bir yolculuğa davet eder. Okur ve şair birlikte çöller geçerler, murakabeye dalarlar sonunda hırsın ve isyanın şedit timsali Firavun'un mezarına gelirler. Bütün insanların zulmünden korktuğu bu beşer şimdi, bir avuç kemikten başka bir şey değildir. Nerededir o tanrılık iddiası, nerededir o kendini her şeyden üstün gören

nefs! Şair, zulmün, inkârın ve hırsın sembolü olarak var ola gelen Firavun hikâyesini yeniden kurarak hem insanoğlunun hayatında süre gelen arızlara işaret eder hem de kıssadan yeniden hisse alınmasını hedefler.

3. Bir olay veya mekân bağlamında kişi tasvirleri

Safahat'ın birinci kitabındaki suretlerden biri de Seyfi Baba'dır (s. 68). Seyfi Baba'da gerçekte var olan ve Akif'in hayatında bir yeri olan, şairin zaman zaman ihtiyaçlarını karşıladığı fakir bir mahallelidir. Bu tür şiirlerde, mekân, problem ve insan bir arada, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde tasvir edilir. İnsan, temas hâlinde olduğu eşya ve mekânla birlikte hayatını sürdürür. Seyfi Baba'da kişi tasviri, yaşlıca ve hasta, yoksul ve kimsesiz bir adam etrafında toplanır. Akşam eve gelince öğrenilen hastalık üzerine gece vakti çıkılan kısa yolculuktan sonra ziyaret edilen Seyfi Baba üzerinden verilmek istenen merhamet, yardım ve sorumluluk duyguları tahkiyenin içine yerleştirilir.

Safahat'ın birinci kitabında ki “Yemişçi İhtiyar” (s. 151) adlı şiirdeki tasvir de, bir durumu, bir olayı veya çeşitli yoksunlukları merkeze alan bir tahkiye ile yapılır. Elinde bir tartı aleti yemiş satan yemişçi ihtiyarın ömrünün her bir yılı, âdeta çektiği yükün bir ifadesidir. Onun temiz alnını, yaşadığı bunca şiddetli acılar ve yeis kıvrımları doldurmuştur. Ağır aksak yürüyen bu adamın, arkasında daima feryatlar, önünde ise mezar vardır. Gözlerinde vatanın hayali olduğuna göre ihtimal bu ihtiyar Osmanlı'nın cezir vaktinde yurdundan İstanbul merkezine doğru sürülen, yurdundan ayrı yaşayan bir ihtiyardır.

4. Varlık olarak insanın tasviri

Safahat'ın birinci kitabında yer alan “İnsan” (s. 72) adlı şiirde, var edilişi, mak-sadı ve vazifesi ile insan tasvir edilir. Bu ontolojik tasvir, insanın kendi varlığı ile ilgili idrakini eleştirmekle başlar. Şiire epigraf olarak alınan ve Hz. Ali'ye ait olduğu tahmin edilen Arapça “ve tez'um enneke cirmun sagîrun/ ve fi-ke'ntave'l – alemu'l ekber” (Sen küçük bir cisim olduğunı sanırsın ama en büyük âlem senin içinde gizlidir) şeklindeki beyit, şiirdeki tasvirin esasını oluşturur. Akif, insanın mahiyetinin meleklerden üstün olduğunu söyler. Âlemler, cihanlar insanın içine sığdırılmıştır. Allah'ın nuru, zamana ve mekâna sığmamış insanın kabine sığmıştır. İnsan, Allah'ın yaratma gücünün gayesidir ve insan bu hâliyle eşsizdir, sonsuzdur. Bütün âlemlerin ve evrenlerin imkânları insan içindir. Öyleyse insan, bunların hikmetini, gayesini düşünmek zorundadır.

5. Mehmet Akif'in kendini tasviri

Akif, özellikle “Kıtalar” genel başlıklı birkaç dördlüğüne (s. 494-495) ve bazı şiirlerinin içine kendi duyarlığını, düşünce dünyasını yerleştirir. Bu tasvirlerde ken-

dini geriye çeken, yaptıklarının bir kısmını yapmamış gibi davranan, kendini ve şiirini, millet, vatan ve din için feda eden bir insan, bir şair portresi öne çıkar. “Hüsran” (s. 447) adlı şiirde kendini İslamı uyandırmak için sorumlu gördüğünü ama dilinin bağlı kaldığını söyler. İnsan denilen varlığın ancak gür hisleri, gür imanı ve bunlarla şekillenmiş beyni ile Allah’ı, adaleti, vatanı anlatabileceğini söyler. Ancak kendisi öyle uzun boylu düşünmekten uzaktır. Fakat bunu söylerken gür hislerini, imanlı feryatlarını ve davetlerini şiirlerine gömdüğünü de dolaylı olarak ifade eder veya biz şiirleri okuduğumuzda bu şiirleri, böyle özellikleri ve nitelikleri olan bir insanın yazdığını anlarız. Akif “Resmim İçin” adlı kıtalarının birinde, öldüğü zaman rahmetle anılmayı isteyecek, ebediyetin rahmette olduğunu söyleyecek ama sessiz yaşadığı için çok az kişi tarafından hatırlanacağını söyleyecektir. “Resmim İçin” (s. 495) adlı kıtalarının birinde ak ve kara renklerinin zıtlığı ile oldukça öz ve etkileyici bir tasvir kurar: Yüzünün gittikçe ağardığını ama içinin karardığını söyler. Kendisi ile sureti arasındaki zıtlıktan memnun değildir. Sunulan memnuniyetsizlik esasen insanın kendini sorgulamasının yansımasıdır.

Safahat’ta veya *Safahat*’a sonradan eklenmiş başka şiirler de başka suretler de var kuşkusuz. Tasvir edilen kişilerin isimlerinin şiir başlıklarına taşındığı (Mehmet Ali, Abbas Halim Paşa, Sait Paşa İmamı) şiirler bulunduğu gibi çeşitli bağlamlarda şiire giren ve bir şekilde herhangi bir özelliği ile tasvir edilen kişiler de vardır. Mehmet Akif’in şiirleri için yapılacak bir kişiler indeksi bu açıdan oldukça önemlidir. Akif’in Peygamber devrinden yaşadığı güne kadar hangi isimlere atıf yaptığının bilinmesi, onun inanç ve kültür kaynaklarının, benimsediği değerlerin ve onların sembollerinin yorumlanması açısından önemli bir imkân sunacaktır.